

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

КАРАКАЛПАКСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ

КАРАКАЛПАКСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

VII Международная научно-практическая конференция
«ПРОБЛЕМЫ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНА
ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ ЮЖНОГО ПРИАРАЛЬЯ»

г. Нукус, 17-18 июля 2018 г.

Сборник материалов. Часть I

VII International Scientific-Practical Conference
«PROBLEMS OF RATIONAL USE AND PROTECTION OF NATURAL
RESOURCES OF SOUTHERN ARAL SEA REGION »,

Nukus, July, 17-18, 2018

Proceedings. Part I

Нукус - 2018 – Nukus

Абдиниязова Г.Ж. — Псаммофитлар гурухига мансуб Қорақалпоғистоннинг доривор ўсимликлари..	3
Абдиниязова Г.Ж., Хожиматов О.К. — Қорақалпоғистон худудидаги <i>Alhagi</i> L. – туркум турларининг дориворлик хусусиятлари	4
Абдиниязова Г.Ж., Хожиматов О.К. – Нафас олиш йўлларидаги касалликларидан ишлатиладиган Қорақалпоғистоннинг доривор ўсимликлари	5
Абдуллаева А.Т. – Структурные особенности вегетативных органов <i>Allum Praemixtum</i> Vved. в условиях интродукции Ташкентского ботанического сада	6
Абдурахимов У.К., Хамраев Н.У., Нурметова Ф.Р., Курбанбаева М.У. – Продуктивность расторопши пятнистой в зависимости от минерального питания на засоленных почвах Хорезмской области	7
Абдурахимов У.К. – Плантационного выращивание лекарственных растений как путь сохранения биоразнообразия и улучшения почв	9
Азизов Н.Я. – Балиқ чавоқларининг табиий озикасини етиштириш	11
Анмуратов Р.П., Пиржанова Р.К., Танирбергенова А.Б. – Современная динамика и тенденции антропогенных и техногенных измененей растительного покрова плато Устюрт	12
Айтжанов У., Сагатдинов И.Ж., Айтжанов Б. - Изучение комбинационной способности мутантных сортов по выходу волокна хлопчатника	13
Артикова Г.Н., Матчанов А.Д., Калбаев А.М., Сейтназарова О.М. — Исследование состава вегетативных органов растения <i>Eleagnis Angustifolia</i> , произрастающего на засоленных почвах Приаралья	15
Атаджанов Х.Л., Курбанбаев С.Е. – Модель водного баланса озёр дельты реки Амударья и компьютерное моделирование	16
Аҳмедова Д.М., Назаров М., Орифжонов Ж. — Экологик мухитнинг истикболли ғўза навларининг ҳосилдорлигига таъсири	17
Балтабаев М., Қарлыбаева М., Сафаров С.Е. — <i>Salsola Orientalis</i> S. Gmel/ - тин мадений жагдайда осип рауажлануу озгешеликтери	19
Баходирова Н., Дадажонова З., Йўлдошева М., Азизов Х.Я. — Хом ашёбол доривор ўсимликлар тўғрисида	20
Бегжанова Г.Т. — К вопросу изучения биоразнообразия фауны в агроценозах Южного Приаралья	22
Бекбергенова З.О. — Проблемы энтомологической науки в Каракалпакстане	23
Бектурсынов А.Б., Тлеуов А.Р. — Динамика растительности залива Сарбас	25
Berdiev J.X., Norqobilova Z. – Intinsiv bog'larni himoya qikisda entomofaglarining ahamyati	26
Гафарова С.М., Мустафаева М.И. — Влияние загрязнения окружающей среды на растительность и животный мир	27
Давлетмуратова В.Б. — Биоэкология и значение видов рода <i>Elaeagnus</i> L.	28
Дауылбаева К.К., Гребенников К.А. — К особенностям фауны и экологического распределения стафилинид (COLEOPTERA, STAPHYLINIDAE) Республики Каракалпакстан	30
Дусимбетов Б.О. — К вопросу современного биотопического распределения мелких млекопитающих в условиях Приаралья	31
Дусчанова Г.М., Рахимова Н.К., Хидирбаева Г.Н. – Структурные особенности ассимилирующих органов <i>Iris Narbutii</i> Fedtsch., произрастающего в условиях Кызылкума	32
Жуманиязов Ф., Мадаминов Р., Абдурахимов У., Машарипова Р. – Хоразм вилоятида доривор кашқарбеда агротехникаси	35
Ибрагимов М.Ю., Саитова А.К., Абилов Р.К., Сабирова М.Г., Закимов А. – Жанубий Орол бўйи худудларида кизилмия ўсимлигини экиб кўпайтириш агротехнологиясининг илмий асосларини ишлаб чиқиш	37
Исмаилов У.Е. – Отрицательное влияние солепылевых аэрозолей на плодородие почвы	39
Исмаилов У.Е. – Влияние высыхания Аральского моря на продуктивность хлопчатника	40
Ишимов У.Ж., Караматова Г.А., Зиявитдинов Ж.Ф. – Витаминный состав красного стручкового перца <i>Capsicum annuum</i> L.	41
Ishmo'minov B.B., Bo'riyeva X.P., Toshtemirov J.G'. – Bugungi kunda baliq maxsulotlaridan orttirilishi mumkin bo'lgan ba'zi kasalliklar haqida	42
Yoqubov G'Q., Nurulleva M.Sh., Ro'zmetov R. – Xorazm viloyatining sho'rlangan tuproqlari sharoitida crotalaria o'simligining biologik xususiyatlari	44
Кадиров Ш.Ю., Жуманиязов Ф.Қ., Нурметова Ф.Р., Мадаминов Р.Р., Машарипова Р.Б., Саидмаматов О. - Хоразм вилояти шароитида кузги бугдой етиштириш масалалари	45
Қарлыбаева Б.И., Бердимбетова Г.Е., Ошечкова Ю.И. - Хитин и хитозан цист артемии Аральского моря	47
Кутлымуратова Г.А. – Роль тугайных экосистем в сохранении биоразнообразия Южного Приаралья.....	48
Кутлымуратова Г.А., Баходирова Д.В. – Основные задачи возделывания культивирования лекарственных растений в условиях Каракалпакстана	49

№	Витамины	Густой экстракт №1	Густой экстракт №2	Литературные данные
		мг	мг	Мг
1	Аскорбиновая кислота (С)	54,42 ± 0,056	0,12 ± 0,006	64,14
2	Тиамин (В ₁)	0,23 ± 0,006	-	0,35
3	Пиридоксин (В ₆)	0,05 ± 0,003	-	-
4	Рибофлавин (В ₂)	0,45 ± 0,002	-	0,8
5	Ретинол (А)	0,023 ± 0,0015	0,032 ± 0,0013	0,035
6	Холекальциферол (D ₃)	-	0,008 ± 0,0011	0,007
7	Токоферол (Е)	-	0,005 ± 0,0008	0,005

чественные данные витаминного состава приведены в табл. 1.

Из результатов анализа видно, что при экстракции этиловым спиртом в основном извлекаются водорастворимые витамины. Их общее содержание по отношению к полученному густому экстракту (8,4 г) составляет 0,66% (55,15 мг). В густом экстракте 2, полученном с помощью экстракции петролейным эфиром, преобладают жирорастворимые витамины и их общее содержание по отношению к полученному

густому экстракту (6,1 г) составляет 0,0074% (0,045 мг), а витамин С обнаружен в 453 раза меньше, чем в густом экстракте 1. В густом экстракте 1 витамин А обнаружен в 0,72 раза меньше, чем в густом экстракте 2.

Таким образом, нами изучен витаминный состав экстрактов, полученных путем экстракции этиловым спиртом и петролейным эфиром из красного стручкового перца *Capsicum annuum* L., выращенного в климатических условиях Ферганской долины.

BUGUNGI KUNDA BALIQ MAHSULOTLARIDAN ORTTIRILISHI MUMKIN BO'LGAN BA'ZI KASALLIKLAR HAQIDA

Ishmo'minov B.B., Bo'riyeva X.P., Toshtemirov J.G'.

Qarshi davlat universiteti

Bugungi kunda baliqli taomlar tayyorlashda, tuz, bug' va issiqlikdan (sushi, xom baliqdan uksuslangan va ziravorli salat) imkon boricha kam foydalanish urfga aylandi. Baliqsevarlarning ta'kidlashicha bu usulda tayyorlangan taomlarda baliqning ta'mi boricha saqlanib qolinar ekan. Ko'pchilik zararlanganliklarini hatto tahmin ham qilishmaydi: — kasallik belgilari allergiya yohud oshqozon ichak trakti va jigarniki kabi kechadi.

Baliq go'shti tarkibida qoramol, cho'chqa kabi qishloq xo'jalik hayvonlarinikiga to'g'ri keladigan oqsillar bo'lsa-da, yangi tutilgan baliq go'shti tarkibidagi oqsilning inson organizmi tomonidan hazm bo'lish darajasi yuqoridir. Bundan tashqari ovqat uchun ishlatilmaydigan baliqlar, baliqlarni qayta ishlash korxonalarining chiqindilari qishloq xo'jalik hayvonlarining ratsionini oqsilga va ko'plab vitaminlarga boyitishda asosiy qo'shimcha hisoblanadi. Baliqlarning invasion kasalliklari hayvonot olamiga mansub parazitlar tomonidan qo'zg'atiladi. Baliqlardan qanday kasallik orttirish mumkin deb o'ylashingiz tabiiy.

Baliqdan qanday kasalliklar orttirish mumkin degan savolga quyida eng ko'p tarqalgan kasalliklarni keltirib o'tamiz.

Opistorxoz. Qo'zg'atuvchisi — sibir qo'sh

mo'ylovi. Qurt o'lchami 7-12 mm ni tashkil etib, o't pufagida, jigarning o't yo'llarida va oshqozon osti bezida parazitlik qiladi. Insonlar bilan bir qatorda opistorxozlar etxo'r hayvonlarda ham parazitlik qiladi: tulki, qutib tulkisi, qunduz va suvsarlar.

Opistorxozlarning tashuvchisi ko'pincha mushuklar hisoblanadi. Parazitning rivojlanishida yuqorida aytib o'tilgan asosiy tashuvchilardan tashqari ikkita oraliq tashuvchilari ham mavjud bo'lib, ulardan birinchisi — mayda chuchuk suv molyuskasi bitunya, ikkinchisi esa — karp oilasiga mansub baliqlardan birortasi (yaz, lesh, elets, plotva, lin, qizilqanot, gusteda, podust, jereh, sazan).

Agarda baliq zararlangandan 5-6 hafta o'tib inson, yoki etxo'r hayvonlar tomonidan iste'mol qilinsa, 10-12 kundan so'ng jigarning o't yo'li yoki jigar o't pufagiga kirib olib opistorxiz jinsiy yetuklikka yetadi va urug' qo'yadi. Parazitning tuxumidan jinsiy rivojlangan qurt darajasiga yetish davri 4-5 oyni tashkil etadi.

Opistorxoz simptomlari zararsizlantirilmagan baliq iste'molidan 2-3 hafta o'tib paydo bo'ladi.

Birinchi bor kasallanganda: holsizlik, bosh og'rig'i, tana haroratining 38-40 darajagacha

paydo bo'lishi, yog'li ovqatlarni iste'mol qila olinmaslik. Agarda bu hol surunkali tarzga aylangan bo'lsa, parazitlar o'zining mavjudligini bu kabi keskin sezdirmay, o'z qora ishlarini davom ettiradi.

Opistorxozni tabiiy yo'l va tabiiy mahsulotlar bilan davolash qat'iy man etiladi, chunki bu hol sog'ligingizga zarar yetkazishi mumkin. Davolash kursini boshlashdan avval, opistorxoz kasalligi mavjudligini maxsus klinikalarda aniqlash lozim.

Klonorxoz. Qo'zg'atuvchisi - Xitoy qo'shmo'lovi. Amur daryosi va uning o'zanlari, Xitoy suv omborlari, Korea va Veytnam suv omborlaridan tutilgan baliqlar orqali yuqadi: Amur chebachogi, vostrobryushka, peskar, karas, sazan, gorchak, amur yazi va h.k.lar.

Kasallik belgilari: harorat ko'tarilishi, terida toshmalar paydo bo'lishi, jigar kattalashishi.

Difilobotrioz. - tasmasimon qurt bilan zararlanish. Inson organizmiga tushgan lichinkadan 8 - 12 m va undan uzunroq qurt rivojlanadi. Parazit inson organizmida 10 - 20 yil yashashi mumkin. Volga, sibir daryolari, uzoq sharq va shimoliy yevropa qismlaridan ovlangan okun, yorsh, shuka, nafim, uzoqsharq lasoslari zararlanish manbasi hisoblanadi.

Kasallik belgilari: ishtaxaning o'zgarishi, holsizlik, og'iz qurishi (ayniqsa nohorda), tez - tez ko'ngil aynishi, so'lak ajralishining oshishi, kekirish, me'da qaynashi (zarda), qorin qurillashi, qorinda bosim ortishi, ich ketishi, bosh og'rig'i, ta'sirchanlik, ba'zan qichimali toshmalar toshishi bilan kechadi.

Nanofietoz. Sharsimon mayda qurtchalar, o'lehami 5 mm, ingichka ichakda parazitlik qiladi. Juda og'ir va tez kechadigan ich ketishini qo'zg'aydi. Bu parazit bilan kit, kun, malma, amur sigi, xarius, taymen, len, ko'pincha golyan va amur keng og'izi kasallanadi.

Metogonimoz. Uzunligi 1 - 2,5 mm bo'lib, odam ichagida hayot kechiradi. Parazitlar insonga Ussuriya sigasi, sazan, amur leshi, soma, qizilqanot, peskar, verxoglyadka, karas, tolstoloblar orqali o'tadi. Bu kasallik rossiyaning amur bo'yi, Koreaning ba'zi hududlari, Xitoy, Yaponiya, Filippin orollari aholisi orasida keng tarqalgan. Kasallik belgilari (zararlangandan 7 - 10 kun o'tib paydo bo'ladi): haroratning ko'tarilishi, terida toshmalar paydo bo'lishi, ich ketishi, qorinda og'riq, qorin paypaslanganda yo'g'on ichaklarda og'riq.

Anizakioz. Sharsimon qurtlarning lichinkalari dengiz baliqlarining salkam barchasini zararlaydi: treskasimonlar, okunsimonlar, lasosmonlar va h.k. Hususan, Boltiq daryosida seldsimonlarning zararlanishi 30 %, shimoliy daryoda esa 55 - 100 % ni tashkil etadi. Bu kasallik bilan, xom baliqdan taom qiluvchi Yapon oshxonasini sevuvchilar kasallanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Anizakioz lichinkalari oshqozon yarasi paydo

Kasallik belgilari: suvsizlanish, ko'ngil aynishi, qorinda og'riq, toshmalar, harorat ko'tarilishi, ich ketishi.

Liguliz. Ko'plab baliq ovchilari baliqni (soliter) tozalash paytida qorin qismida uzun (120 sm.gacha) yassi, oq rangli chuvalchangni ko'rishgan. Bular, chuchuk suv havzalari baliqlarida ligulez yoki digrammoz qo'zg'ovchi, jinsiy yetilmagan tasmasimonlar hisoblanadi, jinsiy yetilganlari baliqxo'r qushlarda: chaykalar, qorabuzov, loyxo'rak, chag'alalarning ichaklarida hayot kechiradi. Bular yassi chuvalchanglarning haqiqiy egalari. Bulardan tashqari tasmasimonlar rivojlanishida ikkita oraliq xo'jayin bo'lib, bular sikloplar va baliqlar hisoblanadi, asosan karpdoshlar (lesh, guster, plot, qizilqanot, vobl) oilasidir. Ovqat bilan ichakka tushib, so'ng baliqning tana bo'shlig'iga o'tadi va parazitlar rivojlanadi. Parazitlar xo'jayin organizm hisobiga oziqlanadi, kattarib ichki organlarni ezib qo'yadi va ularning funksiyasini buzadi. Tasmasimonlar bilan zararlangan baliq tutilganda, baliqning ichki tomoni to'liq ag'darilib tozalanadi va ozuqa sifatida be'malol ishlatilsa bo'ladi. Biroq kasallangan baliq sog'lom baliqdan biokimyoviy tarkibiga ko'ra anchayin farqlanadi, sog'lom baliq go'shti juda shirin va to'yimli bo'ladi.

Hech qachon xom baliqni bir bora yeb ko'rib, parazit yuqtirib olishga kafolat berib bo'lmaydi. Organizmingiz parazit yuqtirmaganligini aniqlash uchun, organizmni to'liq diagnostik ko'rikdan o'tkazish shart. Kasallik yuqtirmaslik uchun esa albatta ovqatni to'g'ri tayyorlash shartlariga amal qilish shart.

Parazitlar ustidan g'alaba qozonish juda oson, shunchaki baliqni to'g'ri usulda pishirish talab etiladi. Xom baliqdan tayyorlangan taomlarni istemol qilish uchun esa ma'lum qoidalarga amal qilish talab etiladi:

- Bunda baliq sun'iy yetishtirilgan, sun'iy ozuqada boqilgan, parazitlarga qarshi davolanib tutilgan (emlangan) bo'lishi shart;
- Agarda dengiz, yohud okeandan ushlangan baliq bo'lsa, kemadayoq darhol muzlatilgan va iste'mol uchun taom tayyorlash oldidan eritilgan bo'lishi shart;
- Daryo o'zanidan tutilgan baliqlarning qarib barchasida inson hayoti uchun xavfli parazitlar bo'lishi ehtimoli yuqori (osyotarlardan tashqari). Bu joydan tutilgan baliqlardan, masalan; nayzaburun va osyoterni xom xolda istemol qilsa bo'ladi.

Boshqa turdagi baliqlarni esa albatta ishlab chiqilgan tavsialarga asosan tuzlash, sirkalash yoki, dudlash tavsiya etiladi.

Qaynatilgan yoki qovurilgan baliq xavfsiz hisoblanadi. Baliqni tayyorlash qoidalari hamma turdagi baliqlar uchun bir xil, chunki baliqning parazitlar bilan zararlanganligini, unda mikroskopik lichinkalarni (qaysiki, inson

ko'rib bo'lmaydi.

Baliqni qaynatish; - suv qaynagan vaqtdan boshlab 15 - 20 min davomida qaynatiladi.

Qovurish jarayoni 15 - 20 min dan kam bo'lmashligi (yirik baliqlarni qovurganda, qovurg'alar aro oraliqlaridan maydalash) shart.

Baliqli pirog tayyorlashda, 30 min davomida pechda ushlab turilishi shart.

Baliqni hoh issiq hoh sovuq holda dudlash jarayonida, bu jarayon nihoyasiga yetguncha zararli parazitlar nobud bo'ladi.

Baliq tuzlanganda ham (2 kg og'irligiga) parazit lichinkalari nobud bo'ladi. Jarayon quyidagicha:

Issiqlik tuzlash sharoitida (15-16°C) 5-9 kun o'tib;

Quruqlik tuzlash sharoitida butun baliqda 9 - 15 kun o'tib, bo'laklangan baliqda 7 - 12 kundan so'ng parazit lichinkalari to'lig'icha nobud bo'ladi.

Bu jarayonda, baliq sof og'irligining 20 % iga teng miqdorda tuzdan foydalaniladi.

Muzlatish. Baliqni zararsizlantirishda (2 kg og'irligiga) turli haroratlarda muzlatish vaqti ham turlicha bo'ladi:

- 27 °C - 12 soat davomida
- 22 °C - 18 soat davomida
- 16 °C - 36 soat davomida
- 12 °C - 3 sutka davomida
- 8 °C - 7 sutka davomida
- 4 °C - 10 sutka davomida.

XORAZM VILOYATINING SHO'RLANGAN TUPROQLARI SHAROITIDA CROTALARIA O'SIMLIGINING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yoqubov G'.Q.¹, Nurulleva M.Sh.², Ro'zmetov R.¹

¹Urgench davlat universiteti

²Xorazm ichki ishlar akademik litseyi

Degradatsiyaga uchragan erlarning meliorativ holatini yaxshilash uchun sug'orish va kollektor-drenaj tizimlarini takomillashtirish, maqsadli sho'r yuvish, organik o'g'itlardan foydalanish, dukkakli ekinlarni ekish chora-tadbirlarini qo'llash bo'yicha bir qator tavsiyanomalar ishlab chiqilgan. Shu bilan birgalikda, qishloq xo'jaligida erlarning meliorativ holatini yaxshilaydigan, tuproq degradatsiyasini kamaytirishga, tuproq unumdorligini tiklashga, soha iqtisodiyotini va uni qo'shimcha daromad manbai bo'la oladigan yo'llaridan biri, noan'anaviy ekinlardan *Crotalaria* o'simligidir.

Crotalaria o'simligi ikki urug' pallali o'simliklar sinfi, dukkakdoshlar (Fabaceae) oilasiga mansub bir yillik o't o'simlikdir. Bu oilaga buta va yarim buta, ko'p yillik va bir yillik o't o'simliklar kiradi. Tropik va subtropik mamlakatlarda 250 dan ortiq turi uchraydi, ulardan asosiy turlari Afrikada (*S.Juncaceae*), Xindistonda (*C. juncea*) bir yillik o't o'simlik sifatida o'sadi. Hindiston, Shri-Lanka, Vetnam, Indoneziya, Avstraliya, Amerkada va boshqa mamlakatlarda poyasidan 10-12 % gacha, arqonlar, maxsus qog'ozlar, baliq ovlash uchun to'rlar, shuningdek, yashil o'g'it maqsadida ham foydalanish mumkin. *Crotalaria* o'simligining balandligi 1,5-2 metr va undan ham baland bo'lishi mumkin. Poyasi o't poya monopodial shaklida o'sadi. Barglari oddiy, poyada ketma-ket joylashgan. Gullari zigamorf sariq rangda, ayrim turlarida kamdan kam hollarda qizil va ko'k, binafsha rangli bo'lib gullaydi. Gullari barg

qo'ltig'ida joylashmasdan, poyaning uchki qismida ketma-ket joylashadi, o'simlikning butun vegetatsiya davomida gullab, dukkak meva hosil qilaveradi, bitta dukkak mevaning ichida loviyasimon shakildagi jiggarangli yoki qora rangli 3-4 dona urug' hosil bo'ladi. O'simlikning ildizi o'q ildiz. Tajriba natijalari davomida shuni kuzatdiki, o'simlikning sho'rga chidamliligi aniqlandi, undan tashqari ilmiy adabiyot ma'lumotlariga asoslangan holda o'simlik sho'rlangan tuproqlarda o'sishi rivojlanishi jadal bo'ladi ya'ni sho'r tuproqda etishtirishganda o'simlikning urug'lari to'liq pishib etiladi, buni tajribalarimiz davomida ham aniqladik. Bundan tashqari o'simlikning degradatsiya uchragan tuproqlarda etishtirilganda ildizida tuganak bakteriyalar- rizobium meliloti borligi aniqlandi, bu tuganak bakteriyalar o'simlik ildiz tukchalari atrofida to'planib va ularning po'stini eritib, ildiz hujayrasiga o'tadi va ko'paya boshlaydi, hujayralarni to'ldirib yuboradi. O'simlik o'z navbatida ildiz hujayralarining bo'linish protsessini tezlashtiradi va bakteriyalarni tuganak ichiga o'rab oladi. Bakteriyalar ishlab chiqaradigan fiziologik aktiv moddalar ildiz hujayralarining bo'linishini yanada tezlashtiradi va ildizga ko'p miqdorda shakar oqib kelishini ta'minlaydi. Atmosfera havosidagi erkin azotni o'zlashtirip tuproqni azotga boyitadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, Xorazm viloyatining degradatsiyaga uchragan tuproqlari sharoitida *Crotalaria* o'simligini etishtirish, sho'r tuproqlar sharoitida etishtirilganda o'simlikni o'sishi va rivojlanishi,